

AZ APRÓFALVAK MINT NÉPRAJZI PROBLEMATIKA

VISZÓCZKY ILONA

A Herman Ottó Múzeum munkatársainak kezdeményezésére 1992–1994 között valósult meg a Bódva-völgye történeti-néprajzi értékeit feltáró kutatás. Ehhez a munkához kapcsolódva végeztem néprajzi gyűjtést Tornabarakonyban, a lakáskultúra témakörét vizsgáltam.

A vizsgált település, Tornabarakony is a Bódva folyó mentén fölfűződő, egymással szoros kapcsolatrendszerrel kiépítő falvakhoz sorolható. Ugyanakkor szűkebb táji kapcsolatait vizsgálva, gazdálkodásának és kultúrájának jellemzőit tekintve a Cserehát peremterületén lévő aprófalvakkal közös jegyeket mutat. Tehát a falu népi kultúrájának vizsgálatakor ezt a kettős meghatározottságot figyelembe kell vennünk. Az általam kutattott téma szempontjából is fontos problémakörnek bizonyult a falu sajátos jellemzője, hogy Tornabarakony állandó lakossága folyamatosan apad, egy kiháló településről van szó esetünkben. A falu életében azonban az 1980-as évektől sajátos folyamat figyelhető meg. Az elköltöző családok portáit, a megüresedő régi házakat új tulajdonosok vették meg, akik hétvégi háznak, nyaralónak alakították át a régi épületeket. Tehát csak időszakosan kapcsolódnak a falu életéhez, egy-egy hétvégét, illetve a nyári szabadságukat töltik itt. Ezek a jobbára értelmiségi családok elsősorban a falu csendessége, a táj szépsége miatt választották Tornabarakonyt kikapcsolódásuk helyszínének. Többnyire a Tiszántúlról, Karcagról, Hajdúnánásról, Debrecenből kerültek ide ezek a betelepülők. A nagy távolság ellenére is gyakran ideutaznak, mivel szívesen töltik itt szabadidejüket. Jó viszonyt alakítottak ki az ittlakókkal is, és a barakonyiak általában szintén kedvező véleménnyel vannak az üdülőkről. Időszakos jelenlétük fölpezsdíti a falu életét, a nyár mindig mozgalmassá válik a helybeliek számára is. A falusiak és az új lakók kultúrája kölcsönösen hat egymásra, azonban ez az ellenkező előjelű folyamat nem változtatta meg alapvetően a település megmaradásának távlatait.

A vizsgált év	1870	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1941	1960	1970	1980	1990	1996
A lakosság összlétszáma	42	40	41	43	52	49	55	58	57	57	-	43	36
A házak száma	298	272	261	254	266	240	272	273	237	200	115	54	43

Adatgyűjtésem lezárásakor 1996-ban 36 fős a falu állandó lakossága, 43 lakóházból 18 házban működik háztartás.¹ Ezért tartom fontosnak, hogy a falukérdés, illetve azon belül az aprófalvak sorsának, helyzetének alakulását feltáró kutatások megállapításaira, tanulságaira kitérjek.

Kósa László tudománytörténeti összegzésében külön fejezetet szán annak a kérdésnek, hogy a két világháború közötti időszakban miként kapcsolódott össze egymással a magyar néprajz és a falukutató mozgalom, s hogy az előzményként értékelhető „szociálpolitika” és radikális szociológia, valamint a néprajzi irányultságú szociográfia, illetve a társadalomvizsgáló érdeklődés hogyan sugárzott át a néprajzra.² Bár a két háború közötti időszakban a magyarországi népességnek még felét kitevő parasztság „felfedezése” tanulságos eredményeket hozott a magyar néprajz számára is, a vizsgálatok célkitűzései elsősorban a paraszti lét társadalmi-kulturális meghatározására törekedtek, s még inkább konkrét gazdasági-társadalmi feszültségek, illetve azok megoldására tett „javaslatok” köré csoportosultak. A lassú, sok tekintetben megrekedt polgárosulás, az egészségtelen birtokstruktúra, a falusi életforma és szociális viszonyok ellentmondásai, vagy olyan konkrét, lokális kérdések, mint az *egyke*, a *pusztai cselédek életviszonyai*, a *matyóság életkörülményeinek* feltárása egészében máig ható korszakát képezte a néprajznak, de kevesebb hozadéka volt konkrétan a hagyományos műveltség szerkezetének és működésének vonatkozásában.³

Hasonlóan inkább társadalmi-szociográfiai, az 1960-as évektől pedig alkalmanként szociológiai szempontok szerint szerveződött az a tudományos érdeklődés, amelyik a magyar falvak második világháború utáni átalakulását, a parasztságnak a kollektivizálás utáni változását, a nem kevés ellentmondással küzdő paraszti – még inkább falusi – létformát kísérte. Az új törekvések egyik példjaként megemlíthetjük a szociálantropológiai elvek alapján a paraszti létforma alapvető jelenségeinek és az 1945 után átalakuló falusi életmódban bekövetkezett változásoknak a vizsgálatára szerveződött kutatást, melyre 1971–73 között került sor a Nógrád megyei Varsányban.⁴ A jelenkutatás azonban nem igazán erősödött meg a magyar néprajzban, a kutatók többsége a korábbi paraszti generációk műveltségéből még fellelhető, nem ritkán ősinek, archaikusnak vélt jelenségeket és struktúrákat vizsgálta, s máig sem nyert igazán elfogadást az a vélekedés, hogy a kultúra működésének számos törvényszerűsége a változások folyamatában is megragadható.⁵

Az általam vizsgált területen is megfigyelhető az az ellentmondásos településfejlődés, a gazdasági-társadalmi problémák jelentkezése, melyek kapcsán lezajlott egy tudományos vita az 1970-es években. Ám az *aprófalvak*, konkrétan a *csereháti aprófalvak* sorsát és lehetőségeit taglaló vita sem vont le közvetlenül tanulságokat a hagyományos műveltség változásáról, a kultúra állapotának alakulásáról. Magam úgy vélem, hogy a lakáskultúra változása is tükrözi ezeket a gazdasági-társadalmi változásokat, ezért foglalkoztatott a csereháti aprófalvak kérdése. A szétágazó problémakörnek természetesen azokat a

1 A táblázatban szereplő számadatok a helynévtárak és statisztikai évkönyvek adatain alapulnak, az 1996. évi adat saját fölmérésem.

2 *Kósa László* 1989. 210–221.

3 A kérdésről, részletes irodalommal: *Kósa László* 1989. 216–221.

4 *Bodrogi Tibor* (szerk.): Varsány. 1978.

5 A néprajz második világháború utáni útkereséséről összegzően: *Kósa László* 1989. 243–277.

részleteit emeltem ki elsősorban, amelyek érintkeznek az életmód és a lakáskultúra kérdéskörével.⁶

A mai Magyarországon a Dunántúl – a Mezőföldet leszámítva – és az Észak-középhegységi vidéke aprófalvas területek. Az 1970-es években ez kb. 1600 települést (az összes hazai településnek több mint fele) jelentett mintegy 800 ezer lakossal.⁷ A domb- és hegyvidéki falvak életmódja, gazdálkodásuk jellege alapvetően más volt, mint az alföldi falutelepüléseké, s az előzőek esetében fokozottan mutatkozott meg az ellentmondás a hagyományos településszerkezet és a második világháborút követő évtizedek gazdasági életének új típusú térszerkezete között. A gyenge megtartóképeség, a termelés és az életmód korszerűsége közötti ellentmondás, az életkörülmények modernizálásának megakadása az időszakosan távolban vállalt munka (ingázás) és az elnéptelenedés formájában jelent meg. 1980-ban a naponta ingázók száma a teljes kereső népességnek kb. 20%-át tette ki: több mint 1 millió fő utazott naponta távolabbi munkahelyére.⁸

A vizsgált terület lakosságának gyarapodása döntően a helyi mezőgazdaság népességeltartó képességétől, annak változásaitól függött. A domb- és hegyvidék, így a Cserehát korábban sem tudta ellátni az ott élő népességet, amit részben a máshol vállalt munka, részben pedig a nagymérvű kivándorlás lazított fel. Mindez nem csupán magyarországi jelenség, hiszen a mezőgazdaságban lezajló „ipari forradalom” Nyugat-Európában és a tengeren túl is a mezőgazdaságból élők számának csökkenését és a falusiak elvándorlását eredményezte. A mezőgazdálkodás átalakulása másutt is differenciálta a településállományt: egy részüknél a hanyatlás, más részüknél a városiasodás következett be. Amíg azonban Nyugat-Európa nagy részén a 2000 lakosnál alig népesebb helységek szinte városias települések, addig nálunk a gyenge adottságú vidékek falvai méltatlan hátrányokat jelentettek megmaradó népességük, társadalmuk számára.⁹

Az elvándorlás, a népességszökkenés okai között a gazdasági folyamatokkal csak részben összefüggő, s azon kívüli okok is szerepet játszottak, amelyek – közvetlenül vagy közvetve – befolyásolták a falusi közösségek műveltségének arculatát, változását is. Az erőszakos kollektívizálás hatása, a mezőgazdaságon kívüli munkahelyek hiánya, az elmaradottabb életkörülmények ugyanúgy szerepet kaptak falvaink mai arculatának kialakításában, mint a közigazgatás körzetesítése, az iskolák összevonása, a „paraszti öngazdátás” megszűntetése. Az előregező, önkormányzat nélküli, iskoláját, orvosát, gyakran papját veszített települések nemcsak az ottélők társadalmi hátrányait konzerválták, hanem megbontották a generációk közötti kulturális átadás és átvétel hagyományos formáit is. Ezen falvak gazdaságában, a népesség korösszetételében, a műveltség egész állapotában sajátos „csonka” struktúrák alakultak ki. A gazdasági hátrányok a tárgyi ellátottságban rétegeztek egymásra jellegzetes formációkat, a szellemi műveltségben pedig ugyancsak sajátos, olykor alig kielemezhető folyamatok zajlottak le.¹⁰

A cserehát falvak, s a vizsgált Tornabarakony szempontjából mindez azért lényeges, mert a regionális kutatások nagyon egyértelmű egyezést mutattak ki az *aprófalvas* és az *elmaradott* területek között, aminek a hatása nem hagyható figyelmen kívül, ha az anyagi kultúra, a tárgyi ellátottság, illetve annak egyes részletei kerülnek néprajzi vizsgálá-

6 Vö.: Bernát Tivadar 1985. 27–34. Gulyás Mihály 1982. 3–4. Írásához Nagy Béla, Tüskés Tibor, Lázár István, Hatvani Dániel, Süli Zakar István, Vági Gábor, Varga Csaba, Magyar József, Bartha Gábor, Kulcsár Attila és Kelemen Gábor „szóltak” hozzá a Napjaink című, Miskolcon megjelenő irodalmi folyóirat 1985. évfolyamának június–októberi számaiban. Lsd. még ehhez kapcsolódva: Varga Dávid 1982. 28–33.

7 Enyedi György 1980. 22.; Enyedi György 1985. 3.

8 Enyedi György 1980. 43., 59.

9 Enyedi György 1980. 32.; Enyedi György 1985. 3.; Süli-Zakar István 1982. 7.

10 Gulyás Mihály 1982. 4.; Enyedi György 1980. 40.; Süli-Zakar István 1987. 41–47.

latra. Mai életviszonyaink között elsősorban az idősek és a falusiak helyzete kérdőjeleződött meg, társadalmunk alacsonyan értékeli ezeket a rétegeket. A kis települések nem tudják megtartani keresőképes lakosságukat, így jórészt az idősek maradnak meg ezekben a falvakban, s az itt élő öregeket fenyegeti elsősorban a depresszió veszélye.¹¹ De nemcsak létszámában és lakóinak összetételében változott meg a falvak képe, hanem átalakult, megváltozott a korábban önkizsákmányolóan munkaközpontú paraszti morál, s a különböző generációk ismeretében a lokális paraszti műveltség elemei keverednek a 20. század végi ember általános tudásával.¹²

Úgy vélem tehát, hogy az aprófalvak 20. század végi néprajzi/antropológiai kutatása nem szorítkozhat csupán az archaikumok vizsgálatára, nem elég a kulturális reliktumok feltárása ezeken a területeken. Mélyebb társadalomnéprajzi adatgyűjtéssel, s alaposabb esettanulmányokkal ragadható meg csupán, hogy e települések sajátos generációs szerkezete miként befolyásolja az előző nemzedékek „tudásának”, ismereteinek átadását, s mindez milyen specifikumokkal jár együtt a műveltségi folyamatokban, a hagyományos műveltség átörökítésében. Megfigyeléseim szerint e falvak lakosságának elöregedése, a lokális társadalom – itt már évszázada markánsan megindult – felbomlása, az idegenek időszakos betelepülése számos, a hagyományos műveltségi folyamatokban atipikusnak tűnő változást idéz elő. Éppen ezért lehet tanulságos a műveltség állapotának sokszempontú feltárása, figyelembe véve a helyi specifikumokat.

IRODALOM

Bernát Tivadar

1985 Az aprófalvak helyzete és kilátásai. Falu 2. szám 27–34.

Bodrogi Tibor (szerk.)

1978 Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához. Budapest.

Bokor Ágnes

1987 Szegénység a mai Magyarországon. Budapest

Enyedi György

1980 Falvaink sorsa. Budapest

1985 Kisfalvak jövője. Népszabadság 269. szám 3.

Gulyás Mihály

1976 Csereháti aprófalvak. Valóság 10. szám 49–61.

1982 Menteni a menthetőt. Napjaink 5. szám 3–4.

Kósa László

1989 A magyar néprajz tudománytörténete. Budapest

Süli-Zakar István

1987 Borsod-Abaúj-Zemplén megye kistelepüléseinek társadalom földrajzi viszonyai. Borsodi Szemle 1. szám 41–47.

Varga Dávid

1982 Magukra hagyott falvak. Forrás 4. szám 28–33.

¹¹ Bokor Ágnes 1987. 58–69.

¹² A csereháti aprófalvak jellegéről lásd még: Gulyás Mihály 1976. 49–61.